

Kitap Değerlendirme • Book Launch

**HAREM-İ HÜMAYUN: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA HÜKÜMRANLIK
VE KADINLAR**

Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012

Leslie P. Pierce

(Kitap Değerlendirmesi)

(Kitap İncelemesi)

Arş. Gör. Gökhan Topluk

ORCID: 0000-0003-0391-5671, Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi.

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 20 Mayıs 2019

Kabul tarihi: 27 Mayıs 2019

Article history:

Received 20 May 2019

Accepted 27 May 2019

Harem müessesesi ve kölelik/cariyelik sistemi özellikle modern dönemle birlikte araştırmacıların ve bilhassa popüler/magazinel tarihçilerin ilgi odağı haline gelmiştir. Hareme dair yorumların; bu müessesenin Şark-İslam toplumlarının ve onların kendi hukuk kaynakları ölçüsünde işleyen siyasi/idari sistemlerinin bir parçası olduğu gerçeğini ihmal eden yaklaşımların bir neticesi olarak şekillendiklerini söylemek mümkündür. Edward Said'in *Oryantalizm* isimli eserinde tafsilatlı bir biçimde anlatmaya çalıştığı Şarkiyatçı nazar, Doğu toplumlarını anlamak yerine onları kendi anlayışları doğrultusunda kurgulamakla malûldür. Bu kurgu özellikle modern ve dolayısıyla batılı, böylelikle "ileri" addedilen değerlerin aynasında geleneksel/doğulu kıymetleri biçimsizleştirmekte ve onları gizemli bir dünyanın "mistik hezeyanına" yerleştirmektedir. Bu yarı hayal yarı gerçek dünya birçok gayriinsani ve gayriahlaki şeyle meşbudur. Eşcinselliğin, çok eşliliğin, afyonkeşliğin, saz ve söz eşliğinde şarap sarhoşluğunun, esir alınmış köle kadınlarla havuz ve zevk alemlerinin dünyası...

Doğu-İslam toplumlarının geleneksel dönemine ait oryantalist tarzda bakışın sakatlığı –eğer ideolojik bir art niyet içermiyorsa– zamansal ve bunun neticesi olarak kültürel mesafe ve bu mesafenin yarattığı paradigmatik farklılık ile açıklanabilir. Modernite ile birlikte bilmenin sınırlarını ve perspektifini tayin eden "yeni paradigma" kendisinden kesin bir kopuş yaşadığı "eski paradigmanın" kültürel kodlarını anlamakta zorlanmaktadır. Thomas Kuhn'un (2017) kullandığı anlamda paradigma, farklı dünyalarda uygulama yapan iki farklı araştırmacının, aynı noktalardan aynı yöne doğru baktıkları zaman bile farklı şeyler görmelerinin nasıl açıklanabileceğinin cevabıdır. Neden sallanan bir taşa baktıklarında Aristo doğal konumuna doğru hareketi engellenmiş bir nesneyi görürken Galileo sarkaç hareketini görmüştür? Ve niçin Aristo fiziğinin hâkim olduğu bir dönemde kozmolojide Batlamyus'un yer merkezli teorisi caridir? Ve nasıl olmuş da Aristo fiziği yerini Galileocu yoruma bırakırken hemen hemen aynı zamanda kozmolojide Batlamyus'tan Kopernik'e geçiş yaşanmıştır? İşte bütün bu geçişlerin; muayyen bir dönemin esas prensiplerini birbirine bağlayan ve bilim yapmayı mümkün kılan "tarihi a prioriler" in değişmesi ile yaşandığını açıklar Kuhn. Burada konu bağlamında önemli olan husus birbirinden farklı devirlerin paradigmalarının birbirlerini anlamakta yaşayacakları zorluklar hakkındadır.

Harem mevzusu ve cariyelik sistemini sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmenin yolunun hem Doğu-İslam toplumları hakkındaki oryantalist ön yargılardan, ideolojik tarih okumalarından kurtulmakla hem de bahsedilen paradigmatik engelleri aşmakla mümkün olabileceği söylenebilir. Anlamlandırma ve kurgulama amacı taşımayan, kendi yaşadığı dönemin "tarihi a prioriler" i bağlamında

Sorumlu yazar/Corresponding author.

e-posta: gokhan-topluk@hotmail.com

o dönemin bilimsel paradigmasını, araştırmaya konu edinilen tarihsel nesneye dayatmayan bir anlayış gereklidir. Bu sayede tarih herkesin kendi aynasından seyrettiği bir yanılsama olmaktan çıkacak ve mümkün olduğu kadar kendi devri ve seyri içerisinde tebellür edecektir.

Leslie P. Pierce'in Türk Vakfı Yurt Yayınları tarafından Ayşe Berktaş çevirisiyle Türkçeye kazandırılan *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* adlı eserinin yukarıda söz konusu edilen problemlerden ne kadar azade olduğu tartışılabilir. Kitabı okurken yazarın Osmanlı İmparatorluğu'nun merakları celbeden konusu Harem mevzusu hakkında popüler yargılara, harcıâlem yorumlara, oryantalist çarpıtmalara karşı samimi bir direnç gösterdiği görülebilir. Yazarın daha kitaba başlarken kullandığı cümleler karşınızda tepeden bakan, hüküm veren, tahakküm eden bir sestem farklı bir sedayı haber verir gibidir: "Biz Batılılar, İslam toplumunda cinselliği saplantı haline getirmek gibi eski ama hala güçlü bir geleneğin mirasçılarıyız. Harem, Müslüman cinsel duyarlılığı üzerine kurulu Batı efsanelerinin kuşkusuz en yaygın simgesidir. Bu konuyu işleyen metin ve tasvirlerin üretiminde en bereketli dönemlerden biri 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl, en sık ele alınan konu da Osmanlı sultanının sarayıydı. Zihni kendi monarşik mutlakiyetçilik türlerinin esiri olan Avrupa, bir Doğu tiranı efsanesi geliştirdi, özünü de sultanın haremde yakaladı. Seks alemleri kokuşmuş iktidarları anlamakta kullanılan bir mecaza dönüştü" (s. 1).

Pierce, kendi tarihine bakarak onun monarşik mutlakiyetçi kantarında Osmanlıyı tartan Batıcı bakışı eleştirmektedir. Osmanlı sultanlarını kendi tuvallerinde despot hükümdar biçiminde resmeden batı, sultanı en parlak fırça darbeleri ile harem içinde bütün "yozlaşmış doğu siyasetinin" en kesif noktası olarak tasvir etmiştir. Yazarın ilk elden ifşa ettiği ve kendisinin bundan mümkün merteye hâli olmaya çalışacağını vadettiği Batı merkezli bakış; haremi kendi cinsel merkezli tahayyülünün simgesi haline getirmiştir.

Pierce'in kitap boyunca girişte serdettiği kanaatin hakkını verecek bir tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Harem hakkında kalem oynatanların karşı karşıya oldukları en temel sorunun kaynak problemi olduğunun farkında olan yazar; harem yazımının seyyahlar ve elçiler eliyle biçimlenen "fantezi tarih yazımına" dikkat çekmektedir. Batılı ve Müslüman olmayan bir bilim adamı olarak, Türk tarihçilerinden ve harem ile ilgili önemli referans kaynaklarından biri olan M. Çağatay Uluçay'ı bu açıdan eleştirmesi ise kendisi açısından takdire şayan, Türk tarihçiliği açısından ise esef sebebidir.

Kitabın muhtevasına gelinecek olursa; Pierce'in *Harem-i Hümayun* eserinde Harem içerisinde cariyelikten Valide Sultanlığa yükselmenin imkanları üzerinden doğu toplumlarında kadının konumu sorgulanmaktadır. Yazar, Osmanlıda sultan ailesi içinde kadınların gücünün basitçe gayri meşru olarak değerlendirilip bir kenara atılmayacağını belirtmiş, bu gücü imparatorluk kurumlarının yapısına yerleşmiş kurumsal üniteler olarak ele almıştır. Kitabın başlıca iddiası "16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı devleti ve toplumunun doğasındaki değişmelerin, saltanat kadınlarının hükümlerliğinin bu türlü ifadelerine daha çok katılmasına yol açtığı" (s. iv) şeklindedir.

Yazarın Osmanlı cariyelik sisteminin gelişimini ve saray müessesesi içerisinde yerleşik bir ünite halini almasını Devlet-i Aliye'nin diğer beylikler ve sonrasında büyük imparatorluklar karşısında yükselişi bağlamında ele aldığı görülmektedir. Yazar; nikahla evlilik tercihinden cariyelerle yetinmeye geçişi; bir kültür/zihniyet/inanç meselesi ya da İbn Halduncu anlamda hadarileşmenin sebep olduğu ahlaki yozlaşmanın bir türevi olmaktan ziyade, Hanedanın üreme politikasının ilzam ettiği bir gereklilik olarak değerlendirmektedir. Osmanlı'nın kuruluş ve teessüs aşamasında nikahlı evliliklerin bir tür "stratejik tercih" olduklarını savunan Pierce, bir beylik olarak doğan Osmanlı'nın kök saldıği topraklarda daha sağlam yer tutabilmek adına mücadele ettiği beyliklerden kız alarak hem ilişkilerini sağlamlaştırdığını hem de "kız alan taraf" olarak üstünlüğünü tahkim ettiğini düşünmektedir. Cariyelik yazara göre; Osmanlı'nın giderek güç devşiren yapısının stratejik/politik sonucudur. "Cariyelerle birlikteliğin nihai olarak hanedan evliliklerine tercih edilmesinin, böyle birleşmelerin politik yararının azalmasının" (s. 51) bir neticesi olduğunu iddia eden Pierce, böylece cariyeliğin kurumsallaşmış yaygın tercih halini almasıyla Osmanlı'nın politik pozisyonu arasında bir korelasyon varsaymaktadır. Bununla

birlikte, cariyeliğin artan önemi Osmanlı yönetici elitlerin köle askerler ordusundan devşirilmesiyle de ilişkilendirilmektedir.

Politik bir strateji olarak nikahlı evliliklerin devletin yükselen gücüne muvazi olarak geri çekilişi ve boşalttığı alanın cariyelikle ikame edilişi üzerinden değerlendirmelerde bulunan Pierce; hanedanın üreme politikası açısından ele aldığı cariyelik müessesini de kadınların bu sistem içindeki politik ağırlıkları bağlamında tetkik etmektedir. Nikahlı eşlerden cariyelik sistemine evrilen üreme politikası, cariyelik müessesesinin de ağırlık merkezini yeni siyasi gelişmeler ve ihtiyaçlar bağlamında farklılaştırmıştır. Hasekilerin harem içindeki yükselişleri ve sonrasında valide sultanların artan ağırlıkları özellikle dört kadın figür üzerinden tartışılmaktadır. Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan, Safiye Sultan ve Kösem Sultan, yazarın cariyelik sisteminin geçirdiği aşamalar, aldığı yeni hiyerarşik biçimler açısından yaptığı değerlendirmelerinin köşe taşlarını oluşturmaktadır.

Kitabın önemi yazarın cariyelik müessesesini aksiyolojik bir nokta-i nazardan değil de, tarihi ve siyasi bir adeseden değerlendirme çabasında yatmaktadır. Beylik modern yargılara tevessül etmeden, koca bir İmparatorluğun en hassas müesseselerinden birini, Hanedanın kendi tarihi ve siyasi koşulları içerisinde anlamaya çalışmak önemli olsa gerektir. Mesela; şehzadelerin sancağa gönderilmesi ve validesinin ona eşlik etmesinin başka türden, hasekilerin sancağa gitmeden padişah sarayında ikamet etmeye başlamasının ise kadının saray içi konumu açısından başka türden sonuçlar doğurduğunu tespit etmeye çalışmak, değer temelli hüküm verme sakıncalarını izale etmek açısından önem arz etmektedir. Kitap; nikahlı eşten cariyeliğe doğru geçişin saray hayatının ve İmparatorluk formasyonunun “yozlaştırıcı doğası” ve “ifsad edici yapısı” üzerinden ele alınamayacağını; Osmanlı’nın kuruluş, yayılış, yükseliş aşamalarının, kardeş katli, ekber-i erşad uygulaması gibi veraset sistemine ilişkin yapısal değişikliklerin, Şehzade/Haseki/Valide Sultan- Padişah ilişkilerinin de konunun anlaşılmasında ihmal edilmemesi gereken rükünler olduğunu göstermesi açısından dikkate değerdir. Bu vadede kalem oynatacakların müstağni kalamayacakları kadar önemli bir çalışma olması hasebiyle Pierce’in *Harem-i Hümayun* eseri okunmaya ve tartışılmaya şayan bir kitap olarak görülmelidir.